

УДК 94 : 338.48] (4-15 : 477.63) «197»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.4.466>

*Olha Kakovkina**

WESTERN EUROPEAN COUNTRIES AS AN OBJECT OF TOURISM FOR SOVIET CITIZENS IN THE 1970S (BASED ON MATERIALS FROM THE STATE ARCHIVES OF DNIPROPETROVSK REGION)

Abstract: The article raises the problem of Soviet and international tourism of the Cold War period as a specific, multi-layered phenomenon that remains poorly studied at the regional, local, and microhistorical levels.

The purpose of the study is to analyze documents on the development of international tourism from the State Archives of the Dnipropetrovsk region, in particular reports of leaders of tourist groups that travelled to Western European countries during the 1970s, and to determine their information potential for studying the specifics of outbound tourism in the USSR using the example of the Dnipropetrovsk region.

The analyzed documents proved their high informativeness for the researched topic, primarily the reports of group leaders, despite their general standardization. It was found that the list of Western European countries that became the object of tourism in the 1970s was relatively diverse (Austria, Greece, Great Britain, Italy, Spain, Netherlands (in the documents – Holland), France) but they accounted for 4 to 5,3% of all trips abroad over the years. Quantitatively, Italy, Greece and Austria prevailed among the countries of departure. Great Britain and Federal Republic of Germany were included only in complex cruises.

Despite the exclusivity, there were visits to production facilities for specialized groups, where sometimes the connections of individual enterprises of Dnipropetrovsk region played a role (an illustrative example are connections of the mining unions of France and Kryvyi Rih), the influence of the communist parties of the countries, friendship societies with the USSR on the organization and stay of tourists (Austria, Great Britain, France, Italy), which allowed to practice the necessary propaganda and ideological tasks. The stay programs included plots and places of memory related to the Second World War events and the figures of Karl Marx and Vladimir Lenin, if needed. Weak dynamics can be traced in relation to the growth of departures to Western European countries and changes in the geography of travel during the 1970s.

The reports paid special attention to the figures of foreign guides who demonstrated a variety of biographies, attitudes towards the USSR and views, and the level of professionalism.

The novelty of the study lies in the inclusion of new sources on the history of international tourism in Ukraine into scientific circulation, which are valuable for studying the socio-cultural, regional/local history of the Soviet era, the specifics of Soviet propaganda and tourist trips to the Western European countries, the image of the West that they formed.

Keywords: Western Europe, capitalist countries, international tourism, trade unions, Soviet propaganda, foreign guides

* *Kakovkina Olha* – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor in the Department of World History, Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6254-1545>; e-mail: landion@ukr.net

Ольга Каковкіна*

КРАЇНИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЯК ОБ'ЄКТ ТУРИЗМУ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН У 1970-Х РОКАХ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Анотація: У статті порушується проблема радянського та міжнародного туризму періоду «холодної війни» як специфічного, багатопланового явища, що залишається маловивченим на регіональному, локальному та мікроісторичному рівні.

Мета дослідження – проаналізувати документи з розвитку міжнародного туризму з Державного архіву Дніпропетровської області, зокрема звіти керівників туристичних груп, що виїздили до країн Західної Європи протягом 1970-х років, і визначити їх інформаційний потенціал для вивчення специфіки виїзного туризму в СРСР на прикладі Дніпропетровської області.

Проаналізовані документи засвідчили їх високу інформативність для досліджуваної теми, насамперед, звіти керівників груп, попри їх загальну стандартизованість. З'ясовано, що перелік країн Західної Європи, які ставали об'єктом туризму у 1970-х роках, був відносно різноманітним (Австрія, Греція, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди (у документах – Голландія), Франція), та вони становили від 4 до 5,3% від усіх виїздів за кордон за ці роки. У кількісному відношенні серед країн виїзду переважали Італія, Греція, Австрія. Велика Британія, ФРН включалися тільки до комплексних турів.

Попри винятковість, мали місце відвідування об'єктів виробництва для спеціалізованих груп, де іноді роль відігравали зв'язки окремих підприємств Дніпропетровщини (показовий приклад – зв'язки профспілок гірників Франції і Кривого Рогу), вплив комуністичних партій країн, товариств дружби з СРСР на організацію та перебування туристів (Австрія, Велика Британія, Франція, Італія), що дозволяло відпрацьовувати необхідні пропагандистські та ідеологічні завдання. За можливості до програм перебування включалися сюжети і місця пам'яті, пов'язані із подіями Другої світової війни, постатями К. Маркса, В. Леніна. Простежується слабка динаміка відносно зростання виїздів до країн Західної Європи та змін у географії подорожей протягом 1970-х років.

Окрему увагу у звітах приділено постатям зарубіжних гідів, які демонстрували розмаїття біографій, ставлення до СРСР і поглядів, рівня професійності.

Новизна дослідження полягає у включенні нових джерел з історії міжнародного туризму в Україні до наукового обігу, які є цінними для вивчення соціокультурної, регіональної/локальної історії радянської доби, специфіки радянської пропаганди та туристичних подорожей до країн Західної Європи, образу Заходу, який вони формували.

Ключові слова: Західна Європа, капіталістичні країни, міжнародний туризм, професійні спілки, радянська пропаганда, іноземні гіді

* Каковкіна Ольга Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6254-1545>; e-mail: landion@ukr.net

Вступ. Радянський та у цілому міжнародний туризм періоду «холодної війни» є специфічним, багатошаровим явищем, що залишається маловивченим на регіональному, локальному та мікроісторичному рівні. Це уповні стосується історії міжнародного туризму Дніпра та регіону у цілому, й у пізнєрадянський період зокрема. Втім, джерела регіональних зібрань дозволяють не тільки з'ясувати як виїзди за кордон впливали на локальну ідентичність, у чому полягала специфіка зарубіжних подорожей в умовах обмежень і контролю, надзвичайної політизації та ідеологічного тиску для окремих регіонів, як радянська пропаганда формувала і деформувала уявлення про країни Заходу, власне Західної Європи, а й верифікувати інформацію, узагальнену на вищому рівні. Локальні візії Заходу та його культури дозвілля, споживання, повсякденного життя і праці мають цінність для компаративних імагологічних студій, покликаних розкрити інерцію стереотипів і кліше, вкорінених у свідомість українського населення за десятиліття комуністичного диктату.

Мета дослідження – проаналізувати документи з розвитку міжнародного туризму фонду Дніпропетровської обласної ради професійних спілок Держархіву Дніпропетровської області, зокрема звіти керівників туристичних груп, що виїздили до країн Західної Європи протягом 1970-х рр., та визначити їх інформаційний потенціал для вивчення специфіки міжнародного туризму в СРСР на прикладі Дніпропетровської області. Для досягнення цієї мети ставилися завдання з'ясувати країни, які ставали об'єктом туризму та зміни у географії подорожей протягом 1970-х рр.; охарактеризувати програми, постаті зарубіжних гідів і враження туристів.

Методологія дослідження базується на системному та компаративістському підходах, низці спеціальних історичних методів. Новизна дослідження полягає у включенні нових джерел з історії міжнародного туризму в Україні до наукового обігу, які є цінними для вивчення соціокультурної, регіональної/локальної історії радянської доби, специфіки радянської пропаганди та туристичних подорожей до країн Західної Європи, того образу Заходу, який вони формували. Зважаючи на радянську практику поділу країн на капіталістичні та соціалістичні, коли до кола капіталістичних включалися усі країни Європи й окремі країни інших континентів за межами «соцтабору», до територіальних меж розвідки не включено країни Північної Європи (Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія), які доцільно розглянути як окремих географічний напрям.

Огляд літератури. Феномен радянського міжнародного туризму тривалий час є предметом уваги науковців. Осмислення теми виїзного туризму в умовах методологічних змін в Україні на межі 1980-х – 1990-х рр. започаткували туризмознавці¹. Етапними працями у дослідженні міжнародного туризму в Україні часів СРСР можна назвати роботу О. Радченко², що стала продовженням її дисертації, присвяченій діяльності «Інтуриста» в Україні у 1960-1980-х роках³. Діяльність Бюро молодіжного туризму «Супутник» розкрив

¹ Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2002. 194 с.

² Радченко О.М. «Інтурист» в Українській РСР: структура, кадри, основні напрями діяльності (60–80-ті рр. XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2011. 20 с.

³ Радченко О.Н. «Інтурист» в Украине 1960–1980 годов: между красной пропагандой и твердой валютой: монография. Черкассы: издательство Чабаненко Ю.А., 2013. 204 с.

А. Зінченко⁴. З новітніх досліджень, що доводять щільну інтегрованість туристичної галузі в СРСР до системи стеження та контролю за іноземними громадянами, що відвідували СРСР, відзначимо розвідки М. Міцеля⁵ та Р. Сіромського⁶.

Стосовно залучення регіональних архівів для дослідження виїзного туризму в СРСР та Україні другої половини 20 ст., то їх інформаційну цінність розкрили у своїх публікаціях Г. Гарбар⁷, О. Попов⁸, Т. Сокол⁹, Р. Котенко¹⁰. А. Каковкіна використала окремі матеріали з історії виїзного туризму з Держархіву Дніпропетровської області (ДАДО) для з'ясування місця Дніпропетровщини в українсько-французьких відносинах 1960-х – 1980-х рр.¹¹ Раніше окремі документи цього архіву опрацьовував американський історик С. Жук, результати чого він виклав у праці «Рок-н-рол у ракетному місті. Захід, ідентичність та ідеологія у радянському Дніпропетровську, 1960-1985»¹², де зокрема туризм розглядається як інформаційний канал, через який до міста потрапляла західна культура. У цілому, зарубіжні дослідники демонструють проблемне та тематичне розмаїття у вивченні туристичних практик у роки «холодної війни», особливостей радянського туризму¹³.

⁴ Зінченко В.А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. XX ст. (на основі діяльності «Супутника»): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01. Донецьк, 2003. 19 с.

⁵ Міцель М. «Інтурист» у боротьбі проти «сіоністських емісарів». *Художньо-публіцистичний альманах «Єгупец»*. 2019. № 28. С. 224–272.

⁶ Сіромський Р. Під пильним оком КДБ: іноземні туристи у Львові в 1960–1970-х роках. *Україна Модерна*. 2019. [Online]. URL: <https://uamoderna.com/md/siromsky-under-kgb-control/>

⁷ Гарбар Г.А. Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70-х – першої половини 80-х рр. *Гуманітарний журнал*. 2005. № 5. С. 68–73.

⁸ Попов О. Архівні джерела з історії виїзного туризму в СРСР (на прикладі Криму). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 12. С. 290–297; Попов О. Небанальне повсякдення: підготовка до турпоїздки за кордон у Радянському Союзі 1950–1980-х рр. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 197–203.

⁹ Сокол Т.Г. Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70–80-х рр. XX ст. *Туристичнокраєзнавчі дослідження*. Вип. 1: Матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Туризм в Україні: економіка та культура». У 2-х ч. Київ, 1998. Ч. 2. С. 230–250.

¹⁰ Котенко Р.М. Туристично-екскурсійна справа на Прикарпатті у 70–80-ті роки XX століття. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 244 с.; Котенко Р.М. Як радянська молодь «зазирала» за «залізну завісу» (з історії діяльності Бюро молодіжного туризму «Супутник» Івано-Франківщини у 1970–80-х роках). *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 2 (6). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kotenko.htm

¹¹ Каковкіна О.М. Українсько-французькі відносини в регіональному вимірі: Дніпропетровщина та Франція у 1950-х – 1980-х роках. *Універсум історії та археології*. 2024. Вип. 7 (1-2). С. 97–118. DOI: <https://doi.org/10.15421/26240711>

¹² Zhuk S.I. Rock and Roll in the Rocket City. The West, Identity, and Ideology in Soviet Dnepropetrovsk, 1960–1985. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, and Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2010 (Paperback edition: 2017). 464 p.

¹³ Bechmann Pedersen S., Stanoeva E. Tourism Diplomacy in Cold War Europe: Symbolic Gestures, Cultural Exchange and Human Rights. *Contemporary European History*. 2025. Vol. 34 (1). P. 125–141. DOI: <https://doi.org/10.1017/S096077732400016X>; Bechmann Pedersen S., Noack Chr. Crossing the Iron Curtain. An introduction. *Tourism and Travel during the Cold War: Negotiating Tourist Experiences across the Iron Curtain* / Ed. by S. Bechmann Pedersen, Ch. Noack. Abingdon: Routledge, 2019. P. 1–20; Gorsuch A. E. All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin. New York: Oxford University Press, 2011. 272 p.; Koenker Diane P. Post-proletarian Tourism: The New Soviet Person Takes to the Road. *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*. Ithaca, NY, 2013; online edn, Cornell Scholarship Online. 18 Aug. 2016. DOI: <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801451539.003.0007>; Traini Ch. L'URSS dentro e fuori: la narrazione italiana del mondo sovietico / Firenze University Press, 2022. 332 p. DOI: <https://doi.org/10.36253/978-88-5518-640-7>;

Значні напрацювання фахівців, зокрема українських, з історії міжнародного, власне виїзного туризму в СРСР та Україні, розкривають його систему, властиві їй риси, сформовані тоталітарною державою. Поряд з цим, мікрорівень цієї системи залишається маловивченим.

Виклад основного матеріалу. Відлига й усвідомлення ролі культурної дипломатії, де туризм мав свої інструменти та засоби впливу, відкрили двері на Захід для пересічного громадянина СРСР. Як зауважили відомі фахівці з історії туризму С. Бехманн Педерсен та Кр. Новак: «Туризм мав значення для платіжного балансу соціалістичного блоку та підтверджував офіційні заяви про «мирне співіснування», тоді як у 1970-х роках він був об'єктом дипломатії високого рівня під час процесу Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ), причому кілька положень Гельсінського заключного акту були присвячені питанню мобільності через «залізну завісу»¹⁴. Ймовірно, що ці зміни вплинули на розвиток виїзного туризму в СРСР, який на цей час становив важливий напрям діяльності московського керівництва.

В СРСР на середину 1960-х років у системі міжнародного туризму сформувалася своєрідна «тріада», яку складали «Інтурист», Бюро молодіжного туризму «Супутник» і профспілки, а саме та їх частина, яка координувала питання з міжнародного туризму і на яку покладалася дуже відповідальна функція розподілу путівок і формування груп. Головним координаційним органом була Всесоюзна центральна рада професійних спілок (ВЦРПС) з офісом у Москві. Однак, зміст діяльності цієї «тріади» визначався компартійними постановами та розпорядженнями.

Специфіка Дніпропетровської області у досліджуваній період полягала в обмеженнях для візду для іноземців та іноземних туристів для Дніпропетровська і частини регіону. Обласний центр був умовно-закритим містом протягом 1959-1987 рр. через наявність підприємств військово-промислового комплексу СРСР, і в програми іноземних туристичних груп, зокрема із Східної Європи, не включався. Втім іноземці бували в регіоні через інші зв'язки, насамперед економічні. Центром іноземної присутності став Кривий Ріг, де, окрім цього, у 1970-х рр. навчалися сотні студентів з країн Азії, Африки та Латинської Америки, приїздили окремі спеціалізовані туристичні групи¹⁵. Жителі області виїздили за кордон за межами туризму, з економічними, виробничими цілями, у складі загальносоюзних делегацій на виставки, наукові або культурні заходи, та не йшлося про масовість і доступність виїзду за кордон, як і для більшості населення Радянського Союзу.

Таку можливість можна було отримати завдяки профспілкам: на них покладалася завдання розподілу путівок за певними квотами та критеріями, формування груп – їх підбір, оформлення документів (що становило значну бюрократичну частину підготовки до виїзду), інструктаж. Документи, які визначали діяльність обласної ради профспілок

Moroz N. During the Soviet era and following the collapse of the USSR. How post-Soviet states are (re)building their tourism sector. The examples of Ukraine and Georgia. *Via Tourism Review*. 2021, 19 [En ligne], mis en ligne le 26 juillet 2021, consulté le 31 juillet 2026. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.6738>; Traini Ch. Narrare la Russia: gli scrittori viaggiatori italiani in Russia nel periodo sovietico Settore Scientifico Disciplinare: L-LIN/21. Relatore: Chiar.mo Prof. Giuseppe Ghini. Anno Accademico, 2015-2016. URL: https://ora.uniurb.it/retrieve/e18b865b-f26e-1ee6-e053-3a05fe0ae544/phd_uniurb_264046.pdf

¹⁴ *Bechmann Pedersen S., Noack Chr.* Crossing the Iron Curtain... P. 1.

¹⁵ Держархів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф. П-114. Оп. 35. Спр. 73. Арк. 27-30.

протягом 1970-х років з іноземного туризму, це постанови ЦК Компартії України та президії ВЦСПС, що мали покращити організацію закордонних подорожей, насамперед у формуванні груп¹⁶. Зважаючи на те, що «Контроль над відбором і поведінкою туристів було спрощено лише наприкінці 1980-х рр.¹⁷, це питання було одним з ключових в організації виїзного туризму. Та й виїзний туризм, як і більшість сфер радянського буття, протягом 1960-х – 1980-х років охопили формалізм і корупція, що набули значних масштабів¹⁸. Спроби виправити становище здійснювалися: так, 15 березня 1977 р. вийшла чергова постанова ЦК КПУ «з питання вдосконалення підбору кадрів, що направляються за кордон», яка викликала відповідний моніторинг з цього питання Дніпропетровським обласним комітетом КПУ¹⁹.

Табл. 1. Кількість подорожей до країн Західної Європи, зокрема у межах турів (круїзів).

Роки	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	
Країни											Всього
Австрія	1		2/2	1/1	0/2	1/1	0/1	0/1	0/1	1	6/9
Бельгія				0/1							0/1
Ватикан		0/1	0/2			0/1		0/1	0/1	0/1	0/7
Вел. Британія			0/1	0/1		0/1		0/1	0/1		0/5
Греція	1					0/1	0/2	1/2	1/4	1/3	4/12
Італія	1/1	0/1	1/2	1/1	0/2	1/2		2/1	1/1	1/3	8/14
Іспанія			0/1	0/1	0/2	0/1		0/1	1/1		1/7
Кіпр					0/2	0/1			0/4	0/1	0/8
Мальта		0/1		0/1	0/2	0/1					0/5
Монако										0/1	0/1
Нідерланди			1	0/1							1/1
Португалія						0/1			0/1	0/1	0/1
Сан-Марино		0/1									0/1
ФРН				0/1				0/1			0/2
Франція	0/1	0/1	0/1	0/1	1	0/2			1/1	0/1	2/8
Всього	3/2	0/5	4/9	2/9	1/10	2/12	0/3	3/7	4/14	3/11	22/82

Щорічні звіти відділу з міжнародного туризму ДОРПС містять узагальнену інформацію щодо кількості груп і осіб, які виїздили за кордон, їх розподіл по соціальній, партійній і професійній, віковій категорії. Протягом десятиріччя, з 1970 до 1979 рр., простежується збільшення кількості груп і туристів: у 1973 р. виїздило 108 груп, всього виїздило 3454 осіб²⁰; у 1977 р. виїздило 147 груп, всього – 4 943 особи²¹; у 1979 р. виїздило 154 групи, всього – 5 243 особи²².

¹⁶ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2099. Арк. 1.

¹⁷ Радченко О.Н. «Интурист» в Украине 1960-1980 годов... С. 107.

¹⁸ Попов О. Небанальне повсякдення... С. 201.

¹⁹ ДАДО. Ф. П-19. Оп. 69. Спр. 142. Арк. 21-27.

²⁰ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1646. Арк. 3.

²¹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2099. Арк. 3.

²² ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2441. Арк. 3-4.

Втім, ці звіти не містять статистики про виїзди до окремих країн, за винятком 1978 р., де йдеться про 4 капіталістичні країни²³. Які саме країни відвідали мандрівники з Дніпропетровської області, дозволили з'ясувати звіти керівників груп. У таблиці 1 вказано перелік країн Західної Європи, які були включені до програм подорожей туристів з Дніпропетровської області у 1970-х рр.

На перший погляд перелік країн здається розлогим, але країни Західної Європи становили дуже обмежений напрям, якщо врахувати їх частку від загальної кількості груп, які виїздили за кордон. Так, у 1973 р. із 108 груп до країн Західної Європи виїздили 2 групи окремим маршрутом, 3 – у межах турів, що становить 4,6%. Найбільше число виїздів у 1978 р. складалося з 4 окремих подорожей і 4 турів, що від загальної кількості груп – 151 – становить 5,3%. Безперечно, це відносні цифри, та й вони є доволі показовими для інтенсивності туристичних зв'язків з країнами, що мали значний туристичний ресурс, але перебували «по той бік барикад».

Як відзначила О. Радченко: «Завдяки тому, що країни РЕВ у 1960-ті роки спростили прикордонні, митні та інші формальності, кількість громадян УРСР, які подорожували за кордон від профспілок за участі «Інтуриста» у 1960-1980-ті рр., збільшилася приблизно утричі. Частка подорожуючих до соціалістичних країн, котра становила у 1970-ті рр. 90%, поступово зменшилася до 73% наприкінці 1980-х років»²⁴. Дані по Дніпропетровській області демонструють певну динаміку зростання поїздок до західноєвропейських країн у 1970-х роках, але не за рахунок окремих поїздок, а комплексних турів, або круїзів. Вони розширили географію подорожей. Найчастіше пропонувалися круїзи по Середземному морю, «навколо Європи» – від Північного моря до Середземного, власне Північним морем та один раз – Балтикою. З 1974 р. до маршрутів включається Кіпр, з 1976 р. – Греція. У Дунайські круїзи поряд із «соціалістичними» країнами – Болгарією, Румунією, Угорщиною, включалася Австрія, що було винятком: це єдина країна з кола капіталістичних, яку відвідували у такому «комплекті». У круїзах навколо Європи туристи відвідували Велику Британію, Францію, Іспанію, Португалію, Італію. Середземноморські тури включали країни Сходу. По роках представництво країн є нерівномірним: у 1976 р. туристи з Дніпропетровщини виїздили до західних країн тільки у круїзах. Інші країни, що компенсували відсутність західноєвропейських держав у цьому році, але перебували у переліку капіталістичних – Фінляндія, Індія та Шрі-Ланка²⁵.

Дані таблиці демонструють переважання, і в деяких випадках, – зростання кількості круїзів, порівняно з окремими подорожами. Пояснення цьому варто шукати, на наш погляд, в економічній та ідеологічній площині: такі подорожі спрощували співпрацю з іноземними турфірмами, заощаджували вартість путівки, до того ж, радянські туристи у подорожі на судні «не випадали» надовго з відповідного оточення, що полегшувало контроль, організацію дозвілля, де обов'язково відзначали державні радянські свята, влаштовували дні республік, областей тощо²⁶.

Усі подорожі у західне закордоння мали головною метою екскурсійну. Однак і вони

²³ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2277. Арк. 3.

²⁴ Радченко О.Н. «Інтурист» в Украине 1960-1980 годов... С. 107.

²⁵ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1993. Арк. 308-309, 323.

²⁶ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2099. Арк. 43.

зберігали особливість зарубіжних туристичних подорожей в СРСР, – поєднання дозволів та практичних завдань: ознайомлення з досвідом роботи галузей, підприємств, дотичних до професійних інтересів туристичної групи, відвідування підприємств, з якими мали контакти тощо. Це практикувалося з країнами «соцтабору», куди іноді виїздили окремі «спеціалізовані» групи. Із західних країн, де ознайомлення з економічним сектором включалося до програми, двічі фігурувала Австрія та по одному випадку Греція й Італія²⁷. Мова йшла про групи, які склалися переважно з працівників одного підприємства або галузі. Траплялися випадки, коли такі виробничі складові програм викликали нарікання: у 1971 р. до Австрії виїздила змішана група, що складалася фактично з двох груп з різними програмами: дніпропетровські енергетики, для яких була запланована зустріч на гідроелектростанції, і частина туристів з Московської області, які сподівалися на більш насичену культурну програму²⁸.

Помітна риса щорічних звітів ДОРПС, – відсутність інформації про порушення та зауваження керівників груп, що виїздили до західних країн. Як правило, відзначалися загальні зауваження стосовно організації подорожі, які у цілому до західноєвропейських країн задовольняли. Це ж стосувалося обслуговування, порушень, на кшталт: «Туристи не порушували митного законодавства, але мали місце «спекулятивні прояви з боку окремих туристів, спроби продажу й обміну горілки, цигарок»²⁹; «Допускалися деякі недоліки в обслуговуванні радянських туристів з боку іноземних турфірм»³⁰. Окремий факт вказано тільки у звіті 1978 р.: один з туристів, що виїздив з групою до Іспанії, «поводив себе розв'язно, залишав групу, без дозволу керівника відвідав квартиру іспанця...»³¹.

Більш інформативними у цьому сенсі є звіти керівників груп, які становлять особливий жанр документації у туристичній галузі СРСР і «соцтаборі». Попри формалізованість цього виду документів, у них зберігалася особистість автора: керівники по різному бачили своє завдання надати необхідну інформацію про подорож, виконання програми, якість обслуговування та враження. Часто вони не обмежувалися «телеграфним стилем», додавали цікавих оцінок, а у випадку поїздок до «капіталістичних» країн фіксували випадки ворожого ставлення, транслювали різні (і в різний спосіб) радянські кліше та стереотипи. Керівниками були як штатні представники ДОРПС, так і голови профспілок підприємств чи їх об'єднань, які перед виїздами проходили посилену підготовку й інструктаж.

Варто погодитися з думкою, що зарубіжні подорожі були «своєрідним екзистенціальним випробуванням» для громадянина СРСР³², а стосовно західних, «капіталістичних» країн, вага цього випробування зростала у рази. Охарактеризуємо декілька країн Західної Європи з погляду програм перебування та їх оцінок у звітах.

Якщо побудувати ієрархію західних країн за ступенем сприйняття туристами та «індексом» емоційності, або її очікування, то це були Італія та Франція. Та це не означало, що виїзд до країн ставав менш безпечним з ідеологічного погляду чи вони втратили «капіталістичність».

²⁷ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1881. Арк. 334.

²⁸ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 79-83, 106-107.

²⁹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1646. Арк. 3.

³⁰ Ibid. Арк. 7.

³¹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2277. Арк. 10.

³² Попов О. Небанальне повсякдення... С. 202.

Перша угода СРСР з Італією, де було обумовлено культурні контакти між державами, зокрема розвиток туризму, була ухвалена у 1967 р. З того часу Італію можна назвати найбільш популярною серед інших країн Західної Європи для радянських туристів, до того ж, найчастіше вона фігурувала не у комплексних маршрутах, а окремо.

У 1970 р. до Італії виїздила група, остаточно сформована у Москві, звідки туристи літаком прямували до Риму. В Італії на туристів з України чекали випробування, що спрацьовували «на користь» антизахідній пропаганді: через страйк робітників довелося змінити аеропорт приземлення на військовий аеродром; в інший день, у Неаполі, через страйк не вдалося потрапити на екскурсію до Помпей та акваріума, тому довелося «гуляти містом невеликими групами, споглядаючи нетрі робітничих кварталів, набережну, магазини і знамениті неаполітанські ринки з дарами поля і моря»³³.

Ще одне випробування чекало на туристів на зустрічі, організованій комуністичною партією Флоренції та керівництвом товариства «Італія–СРСР», які «намагалися нав'язати дискусію з чехословацького питання». Українські туристи подарували робітникам пам'ятні сувеніри і, «посилаючись на ясність позицій нашого ЦК і уряду, ні в якій дискусії не вступали, а пішли до робітників до клубу, де російська пісня об'єднала почуття італійців і росіян». Там вони «ще раз переконалися, як бідно живуть італійські робітники, як вони мало знають про життя радянських людей, про діяльність нашої партії...». Попри труднощі подорожі, вона отримала високу оцінку, позаяк «була дуже пізнавальною і важливою у політичному відношенні»³⁴.

Зауваження керівника групи викликала змістовна частина екскурсій. Італійський гід по Риму «примудрився» пробігти з туристами відомою галереєю в Уффіці за годину з лишком, «так, що навіть людям, знайомим з мистецтвом Італії, нічого не вдалося побачити»³⁵. Місто Асіззі, «яке славиться монастирем св. Франческо і цілим рядом церков», де «черниці ходять у міні-спідницям і є єдиний узаконений у країні дім терпимості», пропонувалося виключити на майбутнє з туристичних програм. Очевидно, такі оригінальні поєднання в історії одного з відомих в європейській історії міст не справили враження, як і розповіді гіда про «святі діяння святого Франческо», тому керівник групи зауважив: «Навіщо нам показували це місто, дотепер незрозуміло»³⁶.

Дещо інакше виглядає звіт про візит до Італії у 1971 р. від керівниці доволі чисельної групи (100 осіб), – захоплений, емоційний, з розлогими вставками історичних сюжетів і цитатами з праць Маркса й Енгельса, схожий скоріше на літературний твір. Прикметно, що залишилася без критики релігійна частина програми. На свято Петра і Павла, «яке католики святкують 29 червня, ми побували на площі у Ватикані та послухали промову папи, який закликав до миру, і яка була дуже стислою»³⁷. У прикінцевих враженнях йшлося про те, що «Дуже сподобалася природа Італії... Але трудящі живуть важко... Дуже гарні автомобільні дороги, але за проїзд треба платити», як і за пляжі, що «для нас дуже дивно»³⁸.

³³ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1248. Арк. 139.

³⁴ Ibid. Арк. 141.

³⁵ Ibid. Арк. 139.

³⁶ Ibid. Арк. 140-141.

³⁷ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1363. Арк. 80.

³⁸ Ibid. Арк. 86.

Відверте захоплення подорожжю до Риму, Флоренції та Мілану висловила керівниця групи у грудні 1977 р.³⁹ У звіті керівниці групи, яка виїздила до Італії у лютому 1977 р., і де італійський «Італтурист» забезпечив «повне виконання програми та нормальне обслуговування»⁴⁰, особливу увагу привернули постаті гідів, описані у кожному місті програми з ремаркою: «Усі гіді у своїх розповідях торкалися тільки історичної та художньої цінності об'єктів показу»⁴¹.

Як і у попередніх подорожах до Італії, практикувалися зустрічі поза програмою. Цього разу також у Флоренції товариством італійсько-радянської дружби була організована зустріч у Народному домі, де гостей вітали його директор, секретар товариства «Італія–СРСР», голова комуністичної партії Флорентійського партійного округу (де комуністи мали з його слів міцні позиції) та секретар соціалістичної партії: «Італійці пригощали вином і печивом – ми – російською горілкою». Тому не дивно, що «зав'язалася жвава бесіда», де «всі італійці розповідали про тяжке життя в Італії, особливо у сільській місцевості, про проблеми освіти, безробіття. Одна жінка, мати трьох дітей, розповіла про проблеми материнства...». Тільки один з залізничників порушив, на думку керівника групи, «дружню атмосферу спілкування своїми питаннями»: «як ставляться радянські люди до свого уряду, як ставляться до Солженіцина; у війну він був партизаном і зберіг пам'ять про Сталіна. Стосовно Солженіцина – наші туристи з гідністю відкинули його як відщепенця і зрадника свого народу. На питання про уряд Італії поставили зустрічне питання – «А ви як ставитеся до радянського уряду», після чого залізничник підняв руки і сказав, що питань більше немає...»⁴². Така зустріч з гітарами й акордеоном була без сумніву кращим способом зблизитися та подолати кордони, втім для радянських туристів це була можливість пояснити «переваги соціалістичної системи поряд з капіталістичною». І тут же лунали зауваження про дуже стислий термін перебування у 7 діб, яких не вистачає, щоб відвідати більше місць у Римі та Флоренції, послухати екскурсіводів, відвідати музеї, де бракувало часу, і хоча б пройтися містом»⁴³.

Ще одна країна із потужними лівими, соціалістичними традиціями й активною компартією – Франція. Для Дніпропетровської області відносини з Францією визначали економічні інтереси з присмаком ідеології та пропаганди. Із середини 1960-х років між гірничими профспілками Лотарингії у Франції та Криворіжжя було налагоджено доволі активні зв'язки, які супроводжувалися постійним листуванням, періодичними відвідуваннями й усіляко тиражувалися пропагандою⁴⁴. Крім опікуваних з боку профспілок існували економічні відносини між українськими і французькими металургійними підприємствами⁴⁵. Це додавало Франції додаткові «бонуси» у колі більш дружніх до СРСР країн.

Втім, не усі, відносно нечисленні туристичні подорожі до країни, були пов'язані із цими контактами. Окремі маршрути Францією, як правило включали Париж і деякі

³⁹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2102. Арк. 1.

⁴⁰ Ibid. Арк. 161.

⁴¹ Ibid. Арк. 163.

⁴² Ibid. Арк. 162.

⁴³ Ibid. Арк. 164.

⁴⁴ Каковкіна О.М. Українсько-французькі відносини в регіональному вимірі... С. 108-110; ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1645. Арк. 7.

⁴⁵ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1645. Арк. 211-214.

південні міста. У круїзах навколо Європи та Середземним морем – міста Лазурового узбережжя. З ідеологічного боку програма у Франції мала свої «родзинки»: до неї включалася «ленінська тема», а саме – місце проживання Леніна у Парижі. Вагоме місце посідало вшанування пам'яті загиблих у Другій світовій війні, революціонерів Паризької Комуни. Навіть у курортній Ніцці, де туристи мали обмежений час, знайшлося місце у програмі для відвідування поховання О. Герцена⁴⁶. Роль організатора таких церемоній брало на себе доволі дієве товариство «Франція–СРСР», яке було флагманом у просуванні російської культури⁴⁷ й іноді брало на себе організацію подорожі. Так, групу туристів 1974 р. обслуговувала фірма «Гелія», яка належала цьому товариству, тому програма була відповідною: зустрічі групи у посольстві СРСР у Парижі та мерами і профспілками різних підприємств декількох міст Лазурового узбережжя Франції⁴⁸.

Відносини з Італією та Францією мали й інші дискурси, заглиблені в історичні зв'язки імперського періоду, більшовицької Росії, коли почав «формуватися справжній міф довкола першої у світі соціалістичної країни – образ, який самі більшовики успішно створили й майстерно поширювали як усередині країни, так і, передусім, за кордоном»⁴⁹. СРСР мав потужне комуністичне лоббі в особі комуністичних партій в Італії та Франції, використовуючи його у туристичних подорожах для просування певних тез, наповнюючи «народну дипломатію» відповідним змістом.

Австрія як об'єкт туризму розглядалася через можливості розвитку відносин з лояльними до СРСР «агентами» – комуністичною партією Австрії та товариством дружби з СРСР. У 1972 р. для групи з 19 осіб з гідом-перекладачем київського «Інтуриста», з ґрунтовною попередньою підготовкою про стан справ в Австрії, уперше була організована зустріч з профспілкою земля Штирія, офіційним прийомом з виступами, де «політичних питань не торкалися», тому все пройшло, як сказано у звіті, добре. Вдалося відвідати Віденську оперу і цвинтар з похованням радянських солдат, які брали участь у звільненні Відня у 1945 р., де відбулася традиційна у таких випадках церемонія покладання квітів, тому «у групі відчувався високий патріотизм і гордість за країну»⁵⁰. Того ж року група від профспілки медичних працівників, яка перебувала в Австрії з 30 квітня до 10 травня, була присутня на першотравневій демонстрації, організованій компартією Австрії та зустрічі з селянами і югославами, які працювали в Австрії.

Як зауважила у звіті керівниця групи: «За час перебування ворожих дій не було, хоча в готелях Відня та Філаха у номерах було підкладено біблії, а в готелі Зальцбурга було розкладені порнографічні журнали, деякі з яких ображали нашу країну»⁵¹.

У круїзі по Дунаю у 1976 р. «Ізмаїл–Відень», Австрія була завершальною після декількох соціалістичних країн, біля берегів яких зупинявся теплохід. У звіті про «у цілому цікаву» подорож, де туристи змогли відвідати відомі пам'ятки Відня, найбільшу увагу керівника привернув гід – Гриша, як він себе сам назвав. Попри чудове володіння Гришею

⁴⁶ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2443. Арк. 4.

⁴⁷ Каковкіна О.М. Українсько-французькі відносини в регіональному вимірі... С. 102.

⁴⁸ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1777. Арк. 141-146.

⁴⁹ Traini Ch. L'URSS dentro e fuori... Р. 34.

⁵⁰ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 42-43.

⁵¹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 44.

російською мовою, що дозволило групі вільно спілкуватися і ставити питання, насторожили моменти «стосовно справжності біографічних даних...». Австрійський гід повідомив, що він є членом комуністичної партії Австрії вже 25 років, неодноразово бував в СРСР (Москві, Ленінграді, Києві, Сибіру), інженер за фахом, який працював у друкарні газети. При цьому «Він прагнув підкреслити: що загальний добробут дозволяє в Австрії кожному мати автомашину в особистому користуванні, що австрієць, який не має автомашини, це австрієць другого сорту, що церква вважається обов'язком кожного чесного австрійця, що у австрійських трудящих дуже багато різних пілг і т.д...»⁵². В інших подорожах гід в Австрії також «не виправдали довіри» своїми «провокативними» розповідями, «натяками», зокрема одна з них радила читати Біблію, жодного разу не назвала фашистів фашистами, а тільки німцями, вважала Солженіцина та Пастернака кращими російськими письменниками⁵³, інша заявила після відвідування цвинтаря з радянськими солдатами, що «справжня свобода Австрії настала тільки у 1956 р., коли вивели війська союзників»⁵⁴.

Австрійську частину круїзу 1976 р. затьмарили інші враження, що залишили неприємний осад: у келихах декількох туристів, зокрема з Дніпропетровська, під час відвідування курсалону Віденського парку, де виконувалися твори Штрауса, було виявлено бите скло. Факт відверто вражаючий і жахливий. Не було вказано деталей, як вдалося уникнути поранення, але про недопустимість таких випадків у звіті було підкреслено. Ймовірно, у цілому всі обставини наклали відбиток на оцінку Австрії: «Радянські туристи на власні очі могли переконатися у перевагах суспільного ладу у СРСР у порівнянні з Австрією – типовим представником капіталістичного світу»⁵⁵.

З другої половини 1970-х років, після повалення військового режиму, до переліку країн для зарубіжних подорожей радянських туристів потрапила Греція. Це була країна з давньою туристичною традицією, доволі розвиненим туристичним ресурсом і сервісом на середину 1970-х років, куди активно інвестували США та країни Європейського Економічного Співтовариства⁵⁶.

Найчастіше Греція була складовою круїзів і відвідувалася практично щороку, починаючи з 1976 р.⁵⁷ У 1977 р. у межах такого з круїзу відбулася зустріч туристів з представниками товариства греко-радянської дружби в Афінах, яке нараховувало 600 членів. Була організована зустріч з керівництвом будівельної корпорації «Альбертіс-Дімопулос» і проведено екскурсія будинками, яка вона збудувала, зокрема на 16-поверховий житловий будинок, «з високим рівнем оздоблювальних робіт, їх якістю, дорожнечою таких квартир та послуг у них». Як відзначив керівник групи, голова об'єднаного комітету профспілки тресту «Криворіжгазбуд»: «На жаль, поспілкуватися з робітниками можливості не було». Єдиним недоліком подорожі він вказав те, що група була великою – 40 людей, і це відчувалося при відвідуванні музеїв, «де багато невеликих

⁵² ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1993. Арк. 303-304.

⁵³ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1776. Арк. 66.

⁵⁴ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1777. Арк. 45.

⁵⁵ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1993. Арк. 303.

⁵⁶ *Dritsas M. The Advent of the Tourist Industry in Greece during the Twentieth Century.* Franco Amatori, G. Jones, A. Colli. *Deindustrialization and Reindustrialization in 20th Century Europe.* Milano, 1998. P. 181-201.

⁵⁷ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1993. Арк. 313, 335, 339.

заставлених кімнат»⁵⁸. Того ж року Греція була однієї з країн чергового круїзу й отримала схвальні відгуки в обслуговуванні туристів, зокрема за спілкування з гідом-росіяночку, що жила у країні з 1944 р., з часу заміжжя за грецьким журналістом⁵⁹.

Винятками були у маршрутах так звані малі держави Європи – Сан-Марино та Монако. Один раз, не у межах круїзу, у 1972 р., група з Дніпропетровщини виїздила до Голландії (Нідерландів), де зустрічей з товариствами дружби чи комуністичними осередками не було, натомість програма представляла не тільки минуле, а й сучасне життя країни. Занадто штучними виглядають у звіті спроби керівника групи, що складалася з працівників торгівлі, додати якоїсь критики: з одного боку, програма була виконана, і «прості люди» ставилися дружньо й тепло, з іншого – «гнітюче враження на всіх членів групи справила приватна власність...». Не обійшлося без нідерландського «колориту»: комірник Криворізького університету у Гаазі самостійно залишив групу і «дуже цікавився порнографічними виданнями»⁶⁰.

Велика Британія та ФРН потрапляли до маршрутів тільки у межах турів Північним морем, Балтійським морем або у турі навколо Європи. Так, обидві країни були частиною подорожі Північним морем у 1978 р. Тут також була відпрацьована ідеологічно-пропагандистська меморіальна частина програми, яка справила на туристів «винятково глибоке враження»: покладання придбаних туристами квітів на могилу К. Маркса на Хейгейтському цвинтарі у Лондоні та пам'ятникам жертвам фашизму у Гамбурзі⁶¹. У Великій Британії на прохання туристів за додаткову платню у Лондоні відвідали музей Мадам Тюссо. Не обійшлося й без товариства «Англія–СРСР», зустріч з яким була «дещо невдало організована»: гостей виявилось більше, ніж вміщало приміщення, де не було можливості сісти за стіл для вечері, і частина гостей залишили зустріч⁶².

Важливою умовою успішного завершення туристичної програми, судячи із щорічних звітів ДРОПС, – враження про подорож, які обговорювалися у колективах, публікувалися у пресі (республіканській, обласній, міській чи районній, заводській). Такі статті-рефлексії, підписані учасниками, добре відредаговані, але попри це, не позбавлені інформативності та емоційності. «Радянськості» цим публікаціям додавало те, що вони мали виставити «правильні» наголоси, підкреслити переваги СРСР в усіх сенсах, насамперед, коли йшлося про «капіталістичні» країни⁶³. Поряд з визнанням культурних досягнень (як правило, минулого, не сьогодення), необхідно було підкреслити важку долю людей, затаврувати владу чи політику, і показати контраст із тим, що є в СРСР, довести, що попри усі історичні пам'ятки та унікальні твори мистецтва, «пекло буржуазного раю» залишається таким⁶⁴. У таких тавруваннях світу капіталу очевидно виникала потреба, щоб нейтралізувати той контраст, який іноді виникав по поверненню на батьківщину. Як це трапилося з групою, що прилетіла із Франції до Москви у квітні 1976 р., де довелося багаж розміщати в салоні автобусу та ночувати в очікуванні потягу на Дніпропетровськ у брудному готелі, в

⁵⁸ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2102. Арк. 138.

⁵⁹ Ibid. Арк. 12.

⁶⁰ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 46–47.

⁶¹ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1977. Арк. 190.

⁶² ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1532. Арк. 80–81.

⁶³ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 2277. Арк. 8.

⁶⁴ Каковкіна О.М. Українсько-французькі відносини в регіональному вимірі... С. 102.

антисанітарних умовах із зламаними кранами: «Ця контрастність в обслуговуванні туристів за кордоном і в своїй країні говорить не на користь нашої радянській дійсності»⁶⁵.

Висновки. Проаналізовані документи засвідчують їх високу інформативність для досліджуваної теми, насамперед звіти керівників груп, попри їх загальну стандартизованість. З'ясовано, що перелік країн Західної Європи, які ставали об'єктом туризму у 1970-х роках, був відносно різноманітним (Австрія, Греція, Велика Британія, Іспанія, Італія, Нідерланди (в документах – Голландія), Франція), але вони становили від 4 до 5,3% від усіх виїздів груп за кордон за ці роки. У кількісному відношенні серед країн виїзду переважали Італія, Греція й Австрія, але за рахунок включення до круїзів. Попри винятковість, мали місце відвідування об'єктів виробництва для спеціалізованих груп, де іноді роль відігравали зв'язки окремих підприємств Дніпропетровщини (показовий приклад – зв'язки профспілок гірників Франції та Кривого Рогу), вплив комуністичних партій країн, товариств дружби з СРСР (Австрія, Велика Британія, Франція, Італія), що дозволяло відпрацьовувати необхідні пропагандистські та ідеологічні завдання.

Простежується слабка динаміка відносно зростання виїздів до країн Західної Європи, хоча розширилася географія подорожей із середини 1970-х років. Специфіку виїздів до капіталістичних країн демонстрували програми перебування туристів. Коротші у часі, як правило тиждень, з дуже насиченою програмою, за межами якої залишалася значна частина відомих атракцій. Більші можливості у часі мали тури, але й вони не передбачали довгого знайомства з місцевими пам'ятками, позаяк час виділявся на зустрічі з комуністичними осередками, товариствами дружби тощо. У бекграунді відносин з більшістю країн СРСР були події Другої світової війни, тому теми «визволення Червоною Армією» (наприклад, в Австрії), участь у русі Опору (на теренах Франції та Італії) дозволяло додати до програм в «ідеологічно ворожі» країни важливих рис з погляду культурної дипломатії та пропаганди. Закордонні подорожі «вождя світового пролетаріату», інших «революціонерів» залишили по собі місця пам'яті, які вдало вписували у маршрути туристів, додаючи їм виховної та патріотичної функції.

Подорожі залишали у більшості випадків схвальні відгуки та враження, які, однак, складно було висловити в умовах «прокрустового ложа» звіту керівника групи, що мав витримати всі канони жанру і не сказати зайвого. Насичена історія та культурна спадщина країн Західної Європи викликала інтерес, часто захоплення. Складними для рефлексій були численні релігійні об'єкти, щільно вписані в історію країн, і які мали, у розумінні туристів, пройти своєрідну десакралізацію, залишившись тільки гарними архітектурними та мистецькими формами. Атеїстична свідомість зрештою збіднювала уяву, художні, естетичні смаки, впливала на розуміння західного суспільства та його історії. Окрему увагу у звітах приділено постатям зарубіжних гідів, які демонстрували розмаїття біографій, ставлення до СРСР, рівня професійності. Налаштування на пошук «ворогів» і провокацій ставало висхідною точкою для спілкування і сприйняття країн, що викликало відповідну реакцію.

Перспективи дослідження теми вбачаємо у розширенні інформаційної бази за рахунок включення результатів усної історії та порівняльних розвідок, документів, що відклалися у Галузевому архіві Служби безпеки України.

⁶⁵ ДАДО. Ф. Р-1860. Оп. 1. Спр. 1991. Арк. 10.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автор підтверджує відсутність будь-якого реального чи потенційного конфлікту інтересів, зокрема фінансового, інституційного або особистого характеру, що міг би вплинути на підготовку, рецензування та публікацію цієї статті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

- Держархів Дніпропетровської області (ДАДО). Ф.Р-1860 «Дніпропетровська обласна рада професійних спілок», 1970–1979 рр.
ДАДО. Ф.П-19 «Дніпропетровський обласний комітет Комуністичної партії України, м. Дніпропетровськ», 1976–1977 рр.
ДАДО. Ф.П-114 «Криворізький міський комітет Комуністичної партії України», 1977 р.

Література

- Гарбар Г.А. Ідеологічний характер зарубіжного (виїзного) туризму в Миколаївській області 70-х – першої половини 80-х рр. *Гуманітарний журнал*. 2005. № 5. С. 68–73.
- Зінченко В.А. Молодіжний туризм в Українській РСР у 70–80-х рр. XX ст. (на основі діяльності «Супутника»): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2003. 19 с.
- Каковкіна О.М. Українсько-французькі відносини в регіональному вимірі: Дніпропетровщина та Франція у 1950-х – 1980-х роках. *Універсум історії та археології*. 2024. Вип. 7 (1-2). С. 97–118. DOI: <https://doi.org/10.15421/26240711>
- Котенко Р.М. Туристично-екскурсійна справа на Прикарпатті у 70–80-ті роки XX століття. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 244 с.
- Котенко Р.М. Як радянська молодь «заїрала» за «залізну завісу» (з історії діяльності Бюро молодіжного туризму «Супутник» Івано-Франківщини у 1970–80-х роках). *Економіка. Управління. Інновації: Електронне наукове фахове видання*. 2011. № 2 (6). URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kotenko.htm
- Мицель М. «Інтурист» у боротьбі проти «сіоністських емісарів». *Художньо-публіцистичний альманах «Єгунець»*. 2019. № 28. С. 224–272.
- Попов О. Архівні джерела з історії виїзного туризму в СРСР (на прикладі Криму). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2009. Вип. 12. С. 290–297.
- Попов О.Д. Давні вороги чи нові друзі: людський вимір радянсько-німецьких туристських зв'язків у повоєнний час. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXVIII. С. 383–387.
- Попов О. Небанальне повсякдення: підготовка до турпоїздки за кордон у Радянському Союзі 1950–1980-х рр. *Краєзнавство*. 2010. № 3. С. 197–203.
- Радченко О.Н. «Інтурист» в Україні 1960–1980 годов: между красной пропагандой и твердой валютой. Черкасы: издательство Чабаненко Ю.А., 2013. 204 с.
- Радченко О.М. «Інтурист» в Українській РСР: структура, кадри, основні напрями діяльності (60–80-ті рр. XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2011. 20 с.
- Сіромський Р. Під пильним оком КДБ: іноземні туристи у Львові в 1960–1970-х роках. *Україна Модерна*. 2019. [Online]. URL: <https://uamoderna.com/md/siromsky-under-kgb-control/>
- Сокол Т.Г. Характеристика структури туристичної галузі СРСР в 70–80-х рр. XX ст. *Туристичнокраєзнавчі дослідження*. Вип. 1: *Матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. «Туризм в Україні: економіка та культура»*. У 2-х ч. Київ, 1998. Ч. 2. С. 230–250.
- Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2002. 194 с.
- Bechmann Pedersen S., Stanoeva E. Tourism Diplomacy in Cold War Europe: Symbolic Gestures, Cultural Exchange and Human Rights. *Contemporary European History*. 2025. Vol. 34 (1). P. 125–141. DOI: <https://doi.org/10.1017/S096077732400016X>
- Bechmann Pedersen S., Noack Chr. Crossing the Iron Curtain. An introduction. *Tourism and Travel during the Cold War: Negotiating Tourist Experiences across the Iron Curtain* / Ed. by S. Bechmann Pedersen, Ch. Noack. Abingdon: Routledge, 2019. P. 1–20.

- Dritsas M.** The Advent of the Tourist Industry in Greece during the Twentieth Century. **Franco Amatori, G. Jones, A. Colli.** *Deindustrialization and Reindustrialization in 20th Century Europe*. Milano, 1998. P. 181-201.
- Gorsuch A.E.** *All This Is Your World: Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*. New York: Oxford University Press. 2011. 272 p.
- Koenker Diane P.** Post-proletarian Tourism: The New Soviet Person Takes to the Road'. *Club Red: Vacation Travel and the Soviet Dream*. Ithaca, NY, 2013; online edn, Cornell Scholarship Online. 18 Aug. 2016. DOI: <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801451539.003.0007>
- Moroz N.** During the Soviet era and following the collapse of the USSR. How post-Soviet states are (re)building their tourism sector. The examples of Ukraine and Georgia. *Via Tourism Review*. 2021, 19 [En ligne], mis en ligne le 26 juillet 2021, consulté le 31 juillet 2026. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.6738>
- Noack Ch. et al.** Tourism and Travel during the Cold War. Negotiating Tourist Experiences across the Iron Curtain. Routledge, 2019. 226 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429201127>
- Toson Chr.** Esperienza soggettiva e racconto collettivo Architetti sovietici in viaggio (1954-1964). *La Rivista di Engramma: Il viaggio dell'architetto* a cura di Fernanda De Maio e Christian Toson (Venezia). 2022. Vol. 196 (novembre). P. 23-46.
- Traini Ch.** L'URSS dentro e fuori : la narrazione italiana del mondo sovietico. Firenze University Press, 2022. 332 p. DOI: <https://doi.org/10.36253/978-88-5518-640-7>
- Traini Ch.** Narrare la Russia: gli scrittori viaggiatori italiani in Russia nel periodo sovietico Settore Scientifico Disciplinare: L-LIN/21. Relatore: Chiar.mo Prof. Giuseppe Ghini. Anno Accademico, 2015-2016. URL: https://ora.uniurb.it/retrieve/e18b865b-f26e-1ee6-e053-3a05fe0ae544/phd_uniurb_264046.pdf
- Zhuk S.I.** Rock and Roll in the Rocket City. The West, Identity, and Ideology in Soviet Dnepropetrovsk, 1960-1985. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press, and Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2010 (Paperback edition: 2017). 464 p.

Перше надходження – 05.08.2026

Прийнято до друку – 27.08.2026

Оприлюднено на сайті – 31.08.2026